

«Рух» - це інтелігенція...»

Українська інтелігенція: Рух до незалежності України

«Віра – світло, що в темряві бачить...»

Григорій Сковорода

У січні 1990 року ще майже невідомий із зрозумілих причин в Україні Леонід Кучма – генеральний директор «Південмашу» під час депутатської виборчої компанії в одному з інтерв'ю висловився так: «Рух» - це інтелігенція, значить – здоровий глузд. Я особливо вірю в інтелігенцію. Партії (КПРС) треба було з самого початку включитися в «Рух» і працювати в ньому».¹

Що ж, компартія таки включилася в Рух, але не для співпраці з ним, а передусім із метою дискредитації цієї громадсько-політичної сили або переведення її діяльності у громадсько-культурологічне русло.

... Дев'яте вересня 1989 року. Другий день роботи Установчого з'їзду Народного Руху України. Я сиджу за спиною завідуючого ідеологічним відділом ЦК Компартії України Леоніда Кравчука і раз у раз поглядаю на нього. Бачу, хвилюється, але уважно вслухається в кожен виступ із трибуни. Запитую, чи буде він виступати. "Якщо запросять, дадуть слово - виступлю", - не повертаючись до мене, сказав Леонід Кравчук. Звісно, йому було чого хвилюватися, не знав, як сприйме його, головного ідеолога українських комуністів, патріотично сконсолідований зал, але досвід публічних дискусій між КПУ і майбутніми творцями Руху, у яких брали участь передусім, письменники Іван Драч, Дмитро Павличко, співробітники Академії наук -

---

¹ Гайдуцький П.І. Я завжди з Україною! Л. Кучма. – К.: ДКС Центр, 2018. – С.33.

Мирослав Попович, Віталій Дончик, В'ячеслав Брюховецький, допоміг йому втихомирити делегатів з'їзду, збурених появою на трибуні їхнього опонента.

Особливо пам'ятною залишилася сенсаційна публічна полеміка Л. Кравчука з І. Драчем та М. Поповичем. Мільйони телеглядачів дивилися і слухали цю сумбурну емоційну дискусію, яка значною мірою посприяла популяризації Руху.

Саме завідуючому ідеологічним відділом Леоніду Кравчуку, згодом – секретареві ЦК, а потім і членові політбюро, партійне керівництво республіки довіряло й доручало цими імпровізованими телевіставами взимку і навесні 1989 року ідейно і морально компрометувати Рух ще до його організаційного оформлення.

Цього Леоніду Кравчуку досягти не вдалося, про що засвідчили звинувачення на його адресу в ідейній непослідовності, висловлені на пленумі ЦК Компартії України в лютому 1989 року.

Не вдалося компартії перехопити в Руху ініціативу, спрямувати громадську активність інтелігенції в русло виняткового культурницько-освітньої діяльності. Не кажучи вже про засудження трудовими колективами проекту програми Народного Руху України за перебудову, як цього вимагав ЦК КПУ від парткомів.

Леонід Кравчук переконався, що в Україні з'явилася потужна громадсько-політична організація, яка користується широкою підтримкою мас, переважно серед інтелігенції і міського населення, і не рахуватися з новою політичною силою було б для влади великою помилкою. І тоді, а саме в грудні 1989 року секретар ЦК Леонід Кравчук заявить на прес-конференції: «За період з лютого, коли Рух уперше почав заявляти про себе, сталося чимало змін. Недавно відбувся Установчий з'їзд. Тепер ця організація, яка цілком

сформувалася, має певний авторитет і ставитись до неї треба як до серйозного фактора у розкладі реальних політичних сил». ²

До речі, за десять днів до публікації Програми Народного Руху України за перебудову Леонід Кравчук виступив одночасно по радіо і телебаченню із різкою критикою програми майбутньої громадсько-політичної організації, яка спровокувала знавіснілу кампанію з дискредитації Руху в партійній та комсомольській пресі, на радіо і телебаченні.

Відомо, як нещадно шмагали, за виразом Михайла Гориня, «газетними шпіцрутенами» рухівських активістів, як на них послідовно і системно здійснювався міліцією, прокуратурою, КДБ, судами силовий тиск – пам'ятні жорстокі розправи, насильства, звірства над учасниками пікетів, мітингів, мирних демонстрацій. Були задіяні всі засоби ідеологічно-пропагандистської компрометації і дискредитації не тільки самого Руху та його лідерів Івана Драча, Дмитра Павличка, Петра Осадчука, Володимира Яворівського, В'ячеслава Брюховецького, Михайла Гориня, Віталія Дончика, Сергія Головатого та ін., але й керівників і членів товариства «Меморіал», Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, Культурологічного клубу, Української Гельсінської спілки, Товариства Лева, «Зеленого світу», «Спадщини», Української асоціації захисту історичного середовища, Української народно-демократичної ліги, творчих спілок України... Та головне вістря боротьби партійно-репресивних органів було спрямоване на Рух.

Ніхто із борців за збереження єдиної в країні партії - КПРС - не бачив, не читав Програми Руху, але кинувся всляко дискредитувати Рух з єдиною метою: не допустити виникнення альтернативної КПРС масової, загальноукраїнської громадсько-політичної організації, здатної повести за собою народ.

---

² Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К., 1995. – С. 174

... Головуючий на цьому засіданні з'їзду Дмитро Павличко запрошує до виступу Леоніда Макаровича. Той несподівано знімає з лацкана піджака значок народного депутата і йде до трибуни. Спокійний, впевнений - має досвід дискусійного спілкування з рухівцями. Лише за останніх пів року тричі виступав на різних зібраннях Народного руху за перебудову, вів телевізійні діалоги із вченими і письменниками. Закликає до порозуміння, до єдності: "щоб ми боролися не проти один одного, а за спільну справу". Зал аплодує. А що це за спільна справа, заради якої він, "християнин і комуніст", запрошує Народний рух України до співробітництва із Компартією? Комуніст Леонід Кравчук добре усвідомлює, де, в якій аудиторії, в який час і від імені якої партії він виступає.

Минуло вже чотири роки від початку проголошеної Михайлом Горбачовим перебудови, але, як висловиться на з'їзді недавній політв'язень, кочегар Михайло Горинь, ці "чотири роки перебудови не перетворили Радянський Союз у правову державу, Україну - у суверенну республіку, а її населення - у вільних громадян, захищених законом і рівних перед ним".

Завідуючий ідеологічним відділом ЦК Компартії України уважно слухав усіх, хто виголошував доповіді або виступав у обговоренні, тому у своєму виступі повсякчасно наголошує на необхідності дотримуватися елементарних порядків і законів жити "силами правової держави". Компартія боїться передусім революційного вибуху, прагне якимось увести в спокійне русло бурхливу стихію народного обурення збанкрутілою всесоюзною партійною владою. Леонід Кравчук чи не єдиний із республіканського партійного керівництва бачить, що перебудова пробудила національну гідність українця, в дискусіях із рухівцями чітко увиразнилася головна ідея і мета нового громадсько-політичного руху: побудова суверенної Української Держави. Правда, з певним компромісним уточненням: в складі оновленого СРСР за умови укладання нового Союзного Договору. На цьому наголосить у своєму виступі на з'їзді голова Західного наукового центру АН України, академік АН

України Ігор Юхновський: всі помисли конференції мають бути направлені на досягнення однієї головної мети: "це побудова суверенної Української республіки у складі радянської федерації".

Цю ж думку проголосить на Установчому з'їзді НРУ Іван Дзюба, який буде обраний академіком АН України в 1992 році: "Рух - знову-таки, на мій погляд, - повинен твердо заявити, що майбутню Україну ми бачимо як суверенну - політично, економічно і культурно суверенну - державу, що входить на підставі нового Союзного Договору в реформований Союз Радянських Соціалістичних Республік"³. Зал цю ідею схвалює оплесками.

Така програмна мета Руху цілком улаштовує республіканське партійне керівництво, тому Леонід Макарович у своєму першому виступі на Установчому з'їзді під бурхливі оплески висловить, як він вважає, спільну надію: "Щоб ми прийшли до суверенної України". Він знає, що серед делегатів з'їзду, а їхнє число сягає 1109 чоловік, які представляють 280 тисяч активних учасників Руху, та гостей та учасників з'їзду, більшість – науково технічна і творча еліта України.

Тільки одних працівників науки - 121, серед них лауреати Державних премій СРСР, 6 лауреатів Державної премії УРСР, 3 академіки і 2 члени-кореспонденти Академії наук, 28 докторів наук, 96 кандидатів наук. 800 делегатів - люди з вищою освітою (72 відсотки)⁴. А якщо згадати, що серед делегатів ще 104 працівники культури, представники всіх творчих спілок, громадських організацій, то і для Леоніда Кравчука було очевидним, якою ідейно сконсолідованою і критично настроєною проти компартійної влади була ця переважно наукова і творча інтелігенція.

Нагадаймо: Академія наук України була представлена на Установчому з'їзді Народного руху України такими науково-дослідними інститутами, як

---

³ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. Матеріали Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову. Київ. 2000. – С. 101.

⁴ Там же. – С. 310.

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, Інститут кібернетики, Інститут фізіології рослин, Інститут історії, Інститут археології, Інститут фізики, Інститут проблем анатомії ім. Кавецького, Інститут теоретичної фізики, Інститут металофізики, Інститут ботаніки, Інститут зоології, Інститут надтвердих матеріалів, Інститут ядерних досліджень, Інститут математики, Інститут біохімії, Інститут держави і права, Інститут електродинаміки, Інститут органічної хімії, Головна астрономічна обсерваторія, Інститут суспільних наук, Інститут прикладних проблем механіки і математики, Львівський фізико-механічний інститут ...

Вчені Академії наук були обрані на Установчому з'їзді до керівних органів Руху - до Великої Ради Руху, очолили або увійшли до складу Колегій - політико-правової; соціально-економічної; культури, науки, освіти; науки; екології; до Редакційної комісії Великої Ради (її головою було обрано доктора філологічних наук Віталія Дончика), Секретаріату Руху... Це - економісти Володимир Черняк, Веніамін Сікора, Михайло Швачка, філософ Мирослав Попович, юрист Володимир Василенко, математики Павло Кислий, Орест Влох, астроном Леонід Шульман, біологи Михайло Голубець, Микола Бідзіля, Ярослав Мовчан, соціолог Володимир Паніотто...

Отже, ідейно-організаційним ядром Народного Руху України була науково-технічна і творча інтелігенція, тому делегати Установчого з'їзду визнали, що Рух може розраховувати на підтримку більшості лише серед інтелігенції.

І хоча серед тих, хто прийшов у Рух, були люди різних соціальних верств, різних світоглядних позицій і політичних орієнтацій, бо це громадсько-політичне об'єднання було на той час єдиною силою, яка прагнула замінити збанкрутілу комуністичну партійно-радянську систему, проте цей державотворчий народний здвиг започаткувала, організувала і повела наукова і творча інтелігенція. Організаційні витoki Народного руху України криються в Спілці письменників України та в академічному середовищі, а саме в

Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, де була створена вже восени 1988 року ініціативна група на чолі з вченим-літературознавцем, тодішнім секретарем парторганізації інституту В'ячеславом Брюховецьким та недавнім секретарем парторганізації інституту Віталієм Дончиком.

... Пригадую, якось пізнього вечора наприкінці літа чи то вже у вересні 1988 року Іван Драч запросив мене прогулятися біля пам'ятника Тарасу Шевченку, що височить перед Київським університетом його імені. Моросив теплий дощик, але ми не звертали на нього уваги. Іван Драч розповідав про нещодавню спільну поїздку з латиським поетом Янісом Петерсом і литовським поетом Альгімантасом Балтакісом, про їхні впевнені надії щодо створення в їхніх республіках народних фронтів, про плани щодо згуртування всіх творчих спілок задля організації інтелектуально потужної громадсько-політичної сили.

- Я думаю, що і нам пора подумати над проведенням чи то пленуму творчих спілок, чи то загальних зборів бодай київської інтелігенції. Я як голова Київської організації Спілки письменників зможу підняти на цю справу нашу київську письменницьку громаду, а як Інститут літератури? – запитав Іван Драч. Я запевнив його, що інститут, переважна більшість наукових співробітників підтримає цю справу.

«Тоді залишається нам, - продовжив Іван Федорович, - якось вийти на завод «Арсенал», заручитися підтримкою робітництва».

Мине кілька місяців і я з радістю побачив на зборах київських письменників в листопаді 1988 року, як працівник заводу «Електромаш» О. Кулик вручає Іванові Драчу багатосторінкові списки київського робітництва, яке підтримувало ідею створення Народного Фронту боротьби за перебудову і пропонувало обрати головою ініціативної групи Івана Драча, якого «всі знають, за ним підуть, як за прапором».

Були зустрічі й розмови про створення громадської організації на квартирі Віктора Терена, була чи не перша організаційна нарада в Ірпінському будинку творчості, а саме в шостому корпусі в кімнаті Анатолія Шевченка, в якій взяли участь В'ячеслав Брюховецький, Віктор Терен, Віталій Дончик, Олександр Божко, Анатолій Шевченко, Сергій Гречанюк, Станіслав Тельнюк, Григорій Клочек, Юрій Цеков, Михайло Слабошпицький, Ігор Малишевський, Олександр Лук'яненко...

Обговорювали, яку назву надати майбутній громадсько-політичній організації. Спочатку погоджувалися на назву «Народний Фронт». Але після виступу фронтовика Олександра Лук'яненка, який добре знав, що таке війна, і висловив сумнів: «Ну, нащо *фронт*? Це кров, це війна... Давайте краще рух. Це об'єднає», погодилися на Рух.⁵

Про ідею створення Народного Руху вголос публічно чи не вперше сказав на партійних зборах Спілки письменників України 1 листопада 1988 р. письменник Віктор Терен, якому, як членові КПРС, на нараді в Будинку творчості письменників у Ірпіні було доручено цю ідею оприлюднити.

Віктор Терен у цьому виступі проголосив: «Ми створимо ініціативну групу Руху, ми вже тут багато думали, зважували на все, але вихід тут може бути лише один – Україні потрібний Народний Рух. Ініціативна група мусить виробити проект спільної програми Народного Руху за перебудову, і той проект можна буде потім обговорити, доповнити і розширити на спілчанських форумах, на об'єднаному пленумі творчих спілок, надрукувати в республіканській пресі». ⁶

Здається, ще раніше, за кілька днів до цих партійних зборів російськомовний письменник, до речі, генерал у відставці Фока Бурлаченко

---

⁵ В'ячеслав Брюховецький. Сильна, мудра людина. – В кн.: «Боліло серце за Україну. Спогади про Віталія Дончика. Збірник статей. – К.: Ярославів Вал. 2019. – С. 272.

⁶ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – С. 58.

висунув у Спілці письменників ідею створення в Україні «народного фронту».

Після виступу Віктора Терена, який був гаряче схвалений оплесками, ідею створення такого ж, як у Прибалтиці, громадсько-політичного руху підтримали Павло Мовчан, Петро Осадчук...

Партійні збори проголосували за створення ініціативної групи Руху і обрали до складу парткому майбутніх активних діячів та розробників Програми НРУ, Статуту Івана Драча, Дмитра Павличка, Сергія Гречанюка, Сергія Плачинду, Станіслава Тельнюка, Володимира Маняка...

І ось ця перша, обрана на письменницьких партійних зборах ініціативна група зібралася 23 листопада 1988 року в Спілці письменників України. На цих зборах головували Павло Мовчан і Віктор Терен. Ми, члени ініціативної групи Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України числом чоловік п'ятнадцять, прибули на ці збори київських письменників із порядком денним «Про створення ініціативної групи Народного Руху України за перебудову». Як заявив у своєму виступі на цих зборах київських письменників Віталій Дончик, науковий колектив Інституту літератури підтримує цю ідею, бо необхідність Народного Руху впливає «з самої суті революційної перебудови».

Головуючий на зборах Павло Мовчан у передньому слові наголосив: «Переконаний, що це треба робити негайно, бо ми й так відстали в перебудові порівняно з іншими регіонами України. Назріли всі передумови створення й на Україні організації, яка б очолила процес перебудови. Очікування було б просто незрозумілим. На нас дивляться інші республіки, чекають, коли, нарешті, Україна прокинеться».⁷

---

⁷ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – с. 58.

Я також виступив на цих зборах, оскільки представляв як заступник директора (директор під тиском керівництва Академії наук і відділу науки ЦК Компартії України відсторонився від цих процесів) керівництво інституту: «Справді, нам час ставати народом. І я теж вважаю необхідним створення Народного Руху – організації, яка б діяла в межах Конституції. Ми повинні створити дуже авторитетну і всебічно компетентну ініціативну групу, яка б зайнялася виробленням програми... Це питання треба висвітлити в пресі, мінімум – на сторінках «Літературної України».⁸

Одноголосно письменниками і науковцями була ухвалена резолюція:

«1. Створити ініціативну групу Руху в складі: І Драч (голова), Д. Павличко (керівник координаційного центру), С. Тельнюк (голова редакційної комісії), М. Слабошпицький (відповідальний за випуск бюлетеня), В. Терен (відповідальний за зв'язки з молоддю та підприємствами), П. Мовчан (зв'язки з газетою «Літературна Україна» та іншими засобами масової інформації), В. Яременко (зв'язки з університетом), В. Брюховецький (Інститут літератури), а також А. Погрібний, І. Ющук, В. Дончик, І. Дзюба, В. Гмир, О. Божко, Г. Сивокінь.

2. Доручити ініціативній групі створити проект Програми Народного Руху за перебудову.

Голова зборів П. Мовчан

За секретаря В. Терен»⁹

Саме вони, академічні вчені В'ячеслав Брюховецький і Віталій Дончик та їхні однодумці з Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка разом із письменниками, передусім Іваном Драчем, Дмитром Павличком, Віктором Тереном, Сергієм Гречанюком, Петром Осадчуком, Юрієм Мушкетиком,

---

⁸ Там же. – С. 58-59.

⁹ Там же . – С. 59.

Станіславом Тельнюком, Павлом Мовчаном, Борисом Рогозою, Володимиром Маняком, Юрієм Цековим були ініціаторами і мозковим ядром, в якому народилася і сформувалася ідея і план створення альтернативної КПРС громадсько-політичної організації.

Слід наголосити, перше нелегальне організаційне засідання, присвячене створенню громадсько-політичної організації на зразок польської "Солідарності" та литовського "Саюдіса", відбулося з ініціативи голови Київської письменницької організації Івана Драча, на яку були запрошені вчені Академії наук України В'ячеслав Брюховецький, Віталій Дончик, Микола Жулинський, Юрій Цеков та письменники Сергій Гречанюк, Станіслав Тельнюк і Володимир Маняк. Згодом, в березні 1989 року, вчені-літературознавці були обрані до Координаційної ради Народного Руху України м. Києва, головою якої було обрано доктора філософських наук з Інституту філософії АН України Мирослава Поповича.

Отож, передусім академічна ініціативна група під керівництвом завідувача відділу історії української літератури, доктора філологічних наук Віталія Дончика і розпочала розробляти проект Програми і Статуту майбутнього Руху в співпраці з письменниками. Перший проект цієї Програми та Статуту підготували вчені-літературознавці В'ячеслав Брюховецький і Віталій Дончик, письменники Петро Осадчук і Віктор Терен. До них долучалися співробітники Інституту літератури та письменники Юрій Цеков, Наталія Мазепа, Володимир Мельник, Юрій Ковалів, Володимир Моренець, Іван Драч, Дмитро Павличко, Іван Дзюба, Василь Яременко, Юрій Мушкетик, Павло Мовчан, Володимир Яворівський, Анатолій Шевченко, Олександр Лук'яненко, Михайло Слабошпицький, Сергій Гречанюк, Григорій Клочек, Станіслав Тельнюк, Ігор Малишевський, Володимир Маняк... Звісно, залучаючи до цієї роботи як консультантів професіоналів із-поза академічного і письменницького кола.

... Ніколи не забуду того вечірнього, у понеділок 30 січня 1989 року о 18-тій годині, (важило, щоб ці збори не відбулися в робочий час), засідання загальних зборів наукового колективу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України, на які було винесено обговорення "Проекту Програми Народного руху України для сприяння перебудові" і Статуту. Про ці збори та про порядок денний стало відомо всім партійним органам - райкому партії, міському, ЦК. Їхні представники вже товклися в невеличкому залі засідань Інституту літератури - їх ледве вдалося розмістити. Зачитати текст Програми і Статуту майбутньої громадсько-політичної організації вирішено долучити моєму аспірантові, колишньому радіожурналісту Сергію Іванюку.

Такого бурхливого обговорення, таких гарячих дебатів, емоційних збурень і пристрастей цей зал ще ніколи не бачив. Представник ЦК компартії, кандидат філософських наук Микола Шульга, нині відомий вчений-соціолог, наполягав на відміні цих зборів, оскільки в цьому документі - в Програмі Руху - проігноровано керівну роль компартії.

Нарешті голосування: лише один - проти ("Я змушений голосувати проти", - скаже згодом директор Інституту літератури Ігор Дзеверін), троє - утрималися, всі інші, понад 100 співробітників Інституту - за).

На другий день вранці, у вівторок 31 січня, представники Інституту літератури прибули до Будинку кіно, де зібралися київські письменники і уповноважений від Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України В'ячеслав Брюховецький оприлюднив прийняту на зборах наукового колективу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка резолюцію з повною підтримкою проекту Програми і Статуту Народного Руху України за перебудову. Отже, колектив Інституту літератури 30 січня, а Київська письменницька організація Спілки письменників України 31 січня 1989 року затвердили проект Програми і Статуту Народного руху України за перебудову.

І лише 14 лютого 1989 року, коли на запрошення Леоніда Кравчука до його кабінету прибули Іван Драч, Дмитро Павличко, В'ячеслав Брюховецький та головний редактор "Літературної України" Борис Рогоза, партійна влада в особі Леоніда Макаровича дає дозвіл на друкування в органі Спілки письменників України проекту Програми і Статуту Народного руху за перебудову.

Робота над вдосконаленням проекту Програми Руху продовжилася в друкарні "Київської правди", куди 15 лютого 1989 року прибули напередодні виходу в світ "Літературної України" тиражем 100 тисяч примірників голова робочої групи з створення Програми Віталій Дончик, В'ячеслав Брюховецький, Іван Драч, Дмитро Павличко, Борис Олійник, Борис Рогоза, Василь Плющ. Унаслідок цього, уже остаточного перед опублікуванням редагування, зважаючи на присутність та «редагування» секретаря парткому Спілки письменників України Бориса Олійника, в Програмі Руху проглядалася лінія на заявлення лояльності до тодішнього режиму, зокрема, щодо побудови стосунків з іншими республіками Союзу РСР на основі нового Союзного Договору. Адже без цих компромісних положень навряд чи вдалося б оприлюднити цю основоположну рухівську програму. Правда, теза про новий Союзний договір з'явилася в Програмі пізніше, внаслідок обговорення та ухвалення її на Установчому з'їзді НРУ.

... Завідувач ідеологічного відділу ЦК Компартії України Леонід Кравчук всі три дні роботи з'їзду Руху перебував у залі і знав, що його виступ будуть слухати тисячі людей, які стоять біля Палацу культури Політехнічного інституту. Тому ще раз наголосить: "Щоб ми прийшли до суверенної України без будь-якої регламентації і обмежень (*оплески*), але щоб наша державна українська була справді державною (*оплески*) , але щоб ця мова, велика мова великого народу, щоб ніхто з присутніх на території інших народів і словом не

міг сказати, і в думці не міг подумати, що це мова утверджується за рахунок інших".¹⁰

Леонід Кравчук знає, що в залі домінують представники легалізованих і новопосталих, але вже чисельних громадських організацій - Товариства української мови імені Т.Г. Шевченка, "Меморіалу", Української асоціації захисту історичного середовища, Української Гельсінської спілки, "Зеленого світу", "Спадщини", Української асоціації незалежної творчої інтелігенції, Української народно-демократичної ліги, члени національно-культурних товариств: єврейського, російського, польського, вірменського, кримсько-татарського, грецького, молдавського, угорського, болгарського, гагаузького, представники всіх творчих спілок, релігійних конфесій.

А головне, депутат Верховної Ради України Леонід Кравчук, звісно, зауважив, що в зачитаному завідувачем відділу Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка АН України Віталієм Дончиком проєкті Програми Народного руху України за перебудову головною метою діяльності Руху є "створення суверенної української держави, яка будуватиме свої стосунки з іншими республіками СРСР на підставі оновленого Союзного Договору".

На той час заявлена в Програмі НРУ за перебудову ціль "сприяти розвитку національно-державного будівництва, скерованого на перетворення Української РСР в демократичну правову державу" і мирним, демократичним шляхом виборювати незалежність України хай і в рівноправному союзі з іншими республіками СРСР для компартії було оптимальним рішенням із метою уникнення революційної конфронтації в республіці. Та головне, що силового протистояння з комуністичним тоталітарним режимом намагалися уникнути творці, засновники Руху, прикриваючи свої справжні цілі перебудовними гаслами, формуючи свою програму перебудови українського

---

¹⁰ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. С. 264.

суспільства, яка в основних своїх положеннях була альтернативною до політики КПРС.

... На завершення третього дня роботи Установчого з'їзду Народного руху України за перебудову головуєчий на цьому засіданні Михайло Горинь надає знову слово Леоніду Кравчуку. І коли Леонід Макарович йде до трибуни, Дмитро Павличко вихоплює для себе із його короткого регламенту "два слова", намагаючись підготувати учасників з'їзду до толерантного сприйняття виступу завідувача ідеологічним відділом ЦК Компартії України. Наголошує, що Кравчук дав дозвіл на видрук Програми Руху, допомагав Івану Драчу і йому в підготовці з'їзду, сприяв створенню проекту Закону про мови в Українській РСР, опублікованому напередодні Установчого з'їзду Руху, і наголошує: "Ми за співробітництво з партією".¹¹

Л.М. Кравчук майже слово в слово повторює те, що сказав Павличко: "Давайте співпрацювати. Знаходьмо... не йдімо на конфронтацію. За конфронтацією стоять сили. Не треба вже сили. Треба взаємного розуміння".¹²

Дмитро Павличко знову експресивно "вривається" у виступ Леоніда Кравчука: "Ми тут зібралися створити і створили Народний рух України. Ми хочемо співпрацювати з партією, з її кращими силами, і реально, конкретно з Леонідом Макаровичем Кравчуком. (*Оплески*)»¹³

Не судилося. Хоча... Незважаючи на агресивну протидію комуно-соціалістичних сил, передусім у Верховній Раді депутатської групи «239», програма Народного Руху України повільно, але поступово реалізовувалася. Згадаймо, Установчий з'їзд НРУ ухвалив багато надзвичайно важливих для відновлення і утвердження незалежності України рішень. Особливе значення для виборення політичної незалежності України була резолюція про економічну самостійність УРСР. Визначалися перспективні завдання:

---

¹¹ Три дні вересня вісімдесят дев'ятого. С. 417.

¹² Там же. – С. 420.

¹³ Там же. – С. 421.

створення в Україні власної фінансово-кредитної системи, Українського національного банку, власної грошової одиниці – на цих пріоритетах наголосив у своєму виступі професор М. Швайка. По суті, з'їзд Руху розгорнув комплексну програму національного відродження української нації, її державності. До складу цієї програми увійшли такі розділи, як «Держава і суспільство», «Права людини. Права народу», «Економіка», «Екологія», «Національне питання», «Мова. Наука. Культура», «Етика», «Релігія», «Охорона здоров'я. Спорт».

Установчий з'їзд прийняв звернення до робітників і селян України, до українців, що живуть у Союзі за межами України, до українців, що проживають на території Української РСР і обрали своєю рідною мовою мову російську, проти антисемітизму, до російського населення України, до всіх неукраїнців в Україні, підтримав проект Закону про мови в Українській РСР, але наголосив: «Закон може бути досконалішим, - він не буде до кінця справедливим, доки в ньому не буде сказано, що українська мова на території Української РСР є мовою міжнаціонального спілкування».

Делегати з'їзду проголосували за визнання національною символікою України синьо-жовтого прапора і тризуба.

По суті, найголовніші проблеми, які поставали перед Україною на шляху до державної самостійності, були порушені на з'їзді НРУ і увійшли до ухвалених з'їздом документів. Слід згадати ще й про ті ідеї, ті пропозиції, які порушувалися, дискутувалися делегатами: про необхідність прийняття нової Конституції УРСР, про Конституційний суд, про роздержавлення, про закриття ЧАЕС, про відміну ст. 6 в Конституції про керівну роль КПРС, про державний статус української мови... Ці та інші пропозиції та вимоги будуть розглядатися і знаходитимуть своє вирішення в наступні роки й десятиліття.

Головне, чого прагнули рухівці – делегати Установчого з'їзду, активісти НРУ – це досягнення політичної незалежності України завдяки єднанню всіх

етносів і демократичних сил в боротьбі за політичну і економічну самостійність республіки. І це сталося через три роки – 1 грудня 1991 року, коли майже 93 відсотки голосів було подано на референдумі за незалежність. А отже, за рухівські ідеї, які здобулися на всенародну підтримку.

Програмні засади Народного Руху України лягли в основу передвиборних програм усіх шести кандидатів у президенти. Новообраний президент України Леонід Кравчук запропонував Рухові взяти участь у формуванні інституції кадрів на місцях, передусім представників Президента в регіонах. Голова НРУ Іван Драч закликає брати участь у державному будівництві: «Рух уже зобов'язаний ставити питання про розширення своєї участі в усіх органах державної і місцевої влади», бо Рух «дещо відстав у царині розбудови економічної незалежності».¹⁴

Виступив на III Зборах НРУ і Президент України Леонід Кравчук, який на поставлене собі питання, «що є силою Руху?» відповів: «Для мене абсолютно однозначно головним для Руху була Україна, її народ, і в цьому його сила». А визначальною ідеєю цього демократичного процесу, його головною рушійною силою була ідея відродження України, боротьба за втілення якої «становить основу діяльності Президента України». І далі Леонід Кравчук запевнив учасників Зборів: «Я вірю, що ідея української державності буде тим консолідуючим фактором, який об'єднає зусилля Президента і зусилля Народного руху України. Президент готовий до такої співпраці. І та наша спільна робота не буде марною».¹⁵

Та, на жаль, що і підтвердило протистояння двох рухівських угруповань на III Всеукраїнських зборах Народного Руху України, не вдалося виробити тоді концепцію будівництва України на новому етапі національного розвитку

---

¹⁴ Ковтун В. Історія Народного Руху України. – с. 271

¹⁵ Там же. – С. 276.

і визначити місце Руху як державотворчого громадсько-політичного об'єднання в цьому процесі.

Запанувала на цих Всеукраїнських зборах ідея однопартійності Руху, перетворення відкритого громадсько-політичного об'єднання, яке згуртувало довкола себе більшість громадян України ідеєю побудови незалежної Української Держави і утвердження демократії, в політичну організацію, по суті, в нову політичну партію, яка присвоїть собі спільну назву демократичних сил – Народний Рух України.

... І знову, як десять років тому, я сиджу в залі Палацу культури Київської політехніки і спостерігаю, як у президії цих урочистих зборів із нагоди 10- річчя від дня створення Народного руху України Віталій Дончик і Дмитро Павличко перешіптуються з першим Президентом відродженої незалежної України Леонідом Кравчуком, який керував державою в перші надзвичайно складні чотири роки. Як згодом розповів Віталій Дончик, мова йшла про те, чому не відбулася співпраця Руху в ім'я розбудови держави із Президентом України. Адже Леонід Макарович Кравчук тоді, в часи створення Руху, запевняв, що опиратиметься на цю потужну громадсько-політичну силу, і коли був обраний президентом України, запропонував Руху як уже політичній партії, очолюваної В'ячеславом Чорноволом, сформувати уряд.

І вчений-літературознавець Віталій Дончик, і письменник Дмитро Павличко дорікали тоді Леоніду Макаровичу за те, що простягнута ним, Президентом України, рука Рухові для співпраці була лише ритуальним жестом, бо, мовляв, В'ячеслав Чорновіл - це далеко не весь Рух...

Не знаю, що їм відповів на це Леонід Макарович, але насправді він як голова Верховної Ради і як Президент України, незважаючи на те, що співпраця з Рухом у нього не склалася, намагався впроваджувати в життя програмні завдання Народного Руху України. Згадаймо прийняття 3 серпня

1990 р. Верховною Радою УРСР під головуванням Л.М. Кравчука закону «Про економічну самостійність Української РСР» та ряд інших законів з питань приватизації та землі.

На особливу увагу в плані реалізації програмних положень Народного Руху України заслуговує діяльність коаліційного уряду народної довіри на чолі з Леонідом Кучмою, який ще в лютому 1990 р. різко виступив на пленумі ЦК КПУ з критикою політичної лінії компартії і висловився за «повний економічний і політичний суверенітет України як держави». Саме уряд Л. Кучми підготував першу в Україні програму ринкових реформ – «Базові засади національної економічної політики, хоча більшу частину цієї програми не вдалося реалізувати через брак підтримки Верховної Ради. Проте цей уряд ініціював право та прийняття більше 80 Декретів, які мали силу законів, з метою прискорення подолання кризи та здійснення реформ.

Обстоюючи думку: «Рух» - це інтелігенція, значить – здоровий глузд», Леонід Кучма називав себе національним патріотом: «Національний патріот – це той, хто захищає свою націю, народ, державу і водночас виступає за національну рівність. Це моя позиція».¹⁶ Такою ж була позиція організаторів і активних членів Народного Руху України за перебудову.

Роль Народного руху України як громадсько-політичної організації визначальна у відродженні державності України, набутті нею статусу незалежної, суверенної держави та у визначенні шляхів соціально-економічного розвитку та європейської інтеграції України.

Створення Народного руху України - подія істинно історична, завдяки якій український народ заявив про себе як державотворча нація. Рухом українці утвердили своє невід'ємне право на гідне майбутнє української нації. Народний рух України, в якому визначальну організаційну і програмотворчу роль відіграла науково-технічна і творча еліта, став головним рушієм

---

¹⁶ Гайдучський П.І. Я завжди з Україною! Леонід Кучма. – С. 575.

демонтажу збанкрутілого комуністичного режиму та очолив процес національно-демократичного відродження та суверенізації України.

Микола Жулинський